

SZABÓ BALÁZS

A fekete hajók előtt: nyugati kapcsolatfelvételi kísérletek Japánnal

Jól ismert tény a japán történelemben, hogy a 19. század közepén az ország (elsősorban a nyugati hatalmak előtti) megnyitása a Matthew Calbraith Perry vezette amerikai hajók fenyegető fellépésére történt meg 1853 után, amely látogatást az első szerződés megkötése követte, az események pedig megállíthatatlanul vezettek a sóguni rendszer bukásához és az ország modernizálásához.¹ A Perry-flottilla érkezése sokszor olyan kezelést kap, mintha azok a hajók a semmiből bukkantak volna fel, s a kutatók kevés figyelmet szenteltek annak, milyen előzményei voltak az amerikai expedíciónak, mely országok és milyen sikerrel próbálták felvenni előzetesen a kapcsolatot Japánnal. Jelen írás ezt a kérdést próbálja körüljárni, vagyis azt, milyen okai, előzményei voltak Perry látogatásának, mely országok és miért voltak érdekeltek a távoli, elzárt szigetország diplomáciai és kereskedelmi megnyitásban?

Japán az 1630-as évek során fokozatosan bezárta kapuit a külföld előtt, 1640 után kereskedelmi kapcsolataikat a kínaiakra és a hollandokra korlátozták, mindkét ország kereskedői számára Nagasakiban jelölve ki egy az ország többi részétől gondosan elzárt területet. Ezen túl diplomáciainak is tekinthető, de közvetett kapcsolat állt fenn Koreával és a Ryūkyū királysággal, azonban ezek egyikében sem Japán mint állam volt a partner.² A bezárkózást viszonylag gyorsan és erőszakosan végrehajtó Tokugawa-hatalomnak szerencséje volt, az Ibériai-félszigeten zajló események elvonták Spanyolország és Portugália figyelmét, a harmincéves háború pedig amúgy is lefoglalta az

¹ Hozzátéve, mint azt Takó Ferenc helyesen jegyzi meg Japán modernizálásáról szóló tanulmányában, hogy az ország modernizálását a Meiji-korban végrehajtó politikusok és tudósok „korántsem szakadtak el a tradíciótól olyan nagy mértékben, mint azt első pillantásra gondolnánk, és mint azt közülük sokan állították” (Takó 2017: 151).

² Korea esetében a kapcsolat a tsushimai Sō családon keresztül valósult meg, akik bár sohasem mulasztották el az általuk ápoltságok „hivatalos” jellegét hangsúlyozni (egy ízben még állami pecsétet is hamisítottak ezért), ám a gyakorlatban úgy működtek, mintha mindkét államot képviselnék.

európai nagyhatalmakat, senki számára nem volt fontos, hogy az országaikat Japánban ért sérelmeket megtorolják. A csend a 18. század elején tört meg, amikor a Nagy Péter alatt erőre kapó Oroszország elkezdte feltérképezni maga számára is alig ismert keleti határait.³ A 18. század eleji orosz expedíciók a bakufu vezetőiben leginkább azt a meggyőződést erősítették meg, hogy az ország bezárása szükséges és hasznos döntés volt, ami azt vonta magával, hogy az 1792-es Adam Laxmann,⁴ majd az 1804-es Nyikolaj Petrovics Rezanov vezette diplomáciai kapcsolatfelvételi kísérletek eleve kudarcra voltak ítélve, a követéségek dolgavégezetlenül távoztak Japánból. A kudarc miatt méltóságában sértett arisztokrata Rezanov még büntető jellegű támadásokat is szervezett Japán ellen a következő években,⁵ ami várakozásával ellentétben nem megrémítette a japánokat, hanem megerősítette azon meggyőződésüket, hogy az orosz diplomácia csak az agresszív hódítás előszobája.⁶

³ A 17. század végén az I. Péter alatt erőre kapott Oroszország elkezdte felderíteni sajátjának tekintett, ám jóformán ismeretlen szibériai és távol-keleti területeit, amely során expedíciók jutottak el Kamcsatkába, orosz területté nyilvánítva azt, majd felfedezték a Kuril-szigeteket is, amelyekről 1700 körül már tudták, hogy közel fekszenek Japánhoz (Lensen 1950: 3). Mivel időnként japán hajótöröttek kerültek ezen a részen orosz kézbe, az oroszoknak tudomására jutott a Kuril-szigeteken túl egy bizonyos Matsumai (Hokkaidó, amelyet a Matsumae-han ellenőrzött), azon túl pedig a japán fősziget létezése – I. Péter érdeklődést mutatott a távoli ország iránt, így 1711-ben már kifejezetten a japánokkal való kapcsolatfelvételt is célzó expedíció hatolt el az északi Kuril-szigetig egy bizonyos Kozirjev vezetésével. Ez az első kapcsolatfelvétel japán szempontból kifejezetten ijesztően sikerült: hat nagy evezős csónakon mintegy hatvan orosz és kamcsatkai kelt át a szoroson, akik partra szállva azonnal tüzet nyitottak a helyi lakosokra, mintegy tízet meg is ölve közülük. Edoba részletes beszámoló jutott el az eseményekről, óriási felháborodást váltva ki, ami sokat ártott a későbbi, már barátságosabb orosz kapcsolatfelvételi kísérleteknek is (Lensen 1950: 4–5).

⁴ A Laxmann-expedíció előkészületeiről és lefolyásáról lásd Lensen 1950: 18–21.

⁵ Rezanov uralkodói jóváhagyás nélkül, saját hatáskörben utasította a kamcsatkai helyőrség parancsnokát, hogy szervezzen büntető jellegű expedíciókat a japán fennhatóság alatt álló területekre. A helyőrség egyik tisztje, Nyikolaj Hvosztov hadnagy 1806 kora őszén partra szállt Szahalin szigetén s megtámadta az ott levő, a hokkaidói Matsumae-birtokhoz tartozó helyőrséget, feldúlva azt. Hvosztov 1807 tavaszán újra akcióba lépett, ezúttal a Kuril-szigetekhez tartozó Etorofu szigetén szállt partra s támadta meg az ottani japán kirendeltséget – a harcban japán oldalon részt vett Mamiya Rinzō, a későbbi neves felfedező, aki maga is megsebesült. Az oroszok később, a japán fogságba került Golovnin ezredeskiszabadulásakor, 1813-ban hivatalosan sajnálkozásukat fejezték ki az 1806-1807 évi eseményekért, azokat Hvosztov egyéni akciójának állítva be.

⁶ Hvosztovék akciói rendkívül felháborították a bakufut, támadásukat lényegében Oroszország Japán elleni hadüzeneteként értékelték (Wildes 1945: 76).

Ha a japánoknak voltak is illúziók arra nézve, hogy a diplomáciát katonai fenyegetéssel, agresszióval kombináló politika orosz sajátosság lenne, amely más nagyhatalmakra nem jellemző, azok hamar eloszlottak az 1808-as Phaeton-incidens kapcsán, amikor egy angol hadihajó hatolt be Nagasaki öblébe, ellátmányra vonatkozó követeléseit ágyúival támasztva alá. A három napig tartó feszült szembenállás a japán fél teljes megszegyenülésével ért véget, amikor a japánok, belátva, hogy képtelenek kárt tenni a modern hadihajóban, végül az angolok minden feltételét teljesítették, amit követően azok elhajóztak.⁷ Az eset a nagasaki megbízott (*bugyō* 奉行) öngyilkosságával ért véget, s komoly hatása volt arra, hogy Japánban többen a vészharangot kezdték kongatni a külföldi haditechnika szemmel látható felsőbbrendűsége miatt.

A Rezanov-küldöttség utáni orosz akciók alapvetően bizalmatlanná tették a japánokat az orosz szándékokat illetően, de úgy tűnik, orosz oldalról ezeket nem tartották olyan dolognak, ami árnyékot kellene vessen a két ország kapcsolatára. Már néhány évvel később, 1811-ben Vaszilij Golovnin ezredes a diplomáciai kapcsolatok felvételének szándékával érkezett Kunashiri szigetére (a Kuril-szigetek egyike), ahol a japánok azonban elfogták és Hakodatéba vitték őt és néhány társát. Két évnyi fogság után végül 1813-ban szabadultak ki, figyelemreméltóan szívélyes körülmények között: a két fél ajándékokat cserélt, a japánok átadták a Laxmann- és Rezanov-féle látogatásokról készített japán jegyzőkönyveket, az oroszok pedig a Külügyminisztérium levelét, amelyben elítélik Hvosztov kártékony akcióit.⁸ Az orosz figyelem ezt követően elfordult Japánról, 1813 után az ötvenes évekig bár több száz, idegen hajókkal kapcsolatos incidenst regisztráltak, ezek között egyetlen orosz hajókkal kapcsolatos sem volt.⁹

Az idegen hajókkal kapcsolatos problémák új fejezetét jelentették az amerikai bálnavadászok. A fiatal állam ipara nagyban támaszkodott a bálnaolajra, ennek megfelelően bálnavadászatra szakosodott vállalkozások százai működtek a tengereken. A Csendes-Óceánban a bálnák száma drámaian csökkent, a hajóknak egyre messzebb, egyre északabbra kellett hatolniuk az állatok után – így jutottak el a század harmadán Ezochi (a későbbi Hokkaidō) partjaihoz. A bálnavadászhajók koncentrációja az északi Csendes Óceánon az 1840-es évekre óriási lett: az amerikai bálnavadászhajók fele ezen a területen tevékeny-

⁷ Az esetről részletes áttekintést nyújt Wilson 2010.

⁸ Maga Hvosztov, akit hadbírótság fenyegetett egy ideig, addigra hősi halált halt a finnek elleni egyik ütközetben, kényelmes helyzetbe hozva az orosz diplomáciát.

⁹ Beasley 1972: 77.

kedett s az összes bálnaolaj 80 százaléka innen származott.¹⁰ A kor bálnavadászhajói jellemzően több hónapot töltöttek a nyílt vízen s az elejtett bálnákból az olaj kinyerését a fedélzeten végezték el – ehhez a munkához tűzre, ennek megfelelően rengeteg tűzifára, valamint nagy mennyiségű édesvízre volt szükség, amelyeket a hajóknak folyamatosan pótolniuk kellett. Az 1820-as évektől kezdve amerikai és brit bálnavadászok nagy számban dolgoztak Japán keleti partvidékétől nem messze, az incidensek ennek megfelelően szaporodtak. 1832-ben egy mitoi szamuráj arról panaszkodott, hogy a múltban akülföldi hajósok még összebarátkoztak a mitoi halászokkal, így jutottak tőlük élelemhez, de 1831 után változtattak a hozzáállásukon egyszerűen kifosztották a japán teherszállító hajókat a nyílt vízen.¹¹

A Japán partjaira vetődő idegen hajókkal való bánásmódra vonatkozóan a szabályozás igénye a 19. század elején vetődött fel komolyan: az ország bezárkózását megszóó rendelkezések, amelyeket az 1630-as években hoztak, csak a japánok országelhagyási tilalmát és a külkereskedelem tiltását szabták meg, nem adtak fogódzót például a hajótöröttként, vagy élelem és víz vételezése céljából kikötő hajókra nézve. Rezanov látogatása után született meg az első ilyen rendelkezés, ez az 1806-os törvény azt mondta ki, hogy a kikötő hajókat el kell látni tűzifával és vízzel (*shinsui-kyōyo* 薪水給与), a hasonló értelmű 1842-es rendeletről ezt a Bunka éveiben kiadott *shinsui-kyōyo* törvényként szoktuk megkülönböztetni. Ezt a rendelkezést azután a Hvosztov-féle támadásokat követően 1807-ben úgy módosították, hogy az nem vonatkozik az orosz hajókra, azokkal szemben az elüldözés lett a követendő eljárás.

A század eleji oroszokkal kapcsolatos fejlemények mellett hamarosan az angolok is jelentkeztek (amiből világos, hogy a Phaeton-ügyet brit oldalról ugyancsak nem érezték olyannak, ami a két ország kapcsolatára árnyékot vetetne), már 1816-ban ryūkyūi kereskedőkön keresztül diplomáciai levelet küldtek Japánnak a kapcsolatok és a kereskedelem ügyében, 1817 és 1822 között pedig angol hajók több alkalommal az edoi öbölbe, egészen Uragáig hajóztak be, hogy átadhassák a hozott hivatalos leveleket, ám ezek átvételét a japán hatóságok következetesen megtagadták.

Az 1824-es év két olyan incidenst is hozott, amelyek nagy nyilvánosságot kaptak s a bakufut az idegenekkel kapcsolatos törvény szigorítására bírták rá. Bunsei 7. év (1824) 5. hó 28. napján a Mito birtokhoz tartozó ōtsu-i tenger-

¹⁰ Hilt 2007: 292–293, 296.

¹¹ Chang 1970: 42–43.

parton (Ōtsuhama 大津浜) egy angol hajóról tizenkét tengerész szállt partra, akiket a mitoi birtok helyi képviselői elfogtak és kikérdeztek. Mint kiderült, a hajójukon skorbut ütötte fel a fejét, ezért friss zöldségeket és vizet keresni jöttek – a helyi előljáró döntése szerint a japánok ellátták őket mindezzel és szabadon távozhattak a hajójukra. Az ezt követő vizsgálat során kiderült, hogy a helyi halászkok gyakran találkoznak amerikai bálnavadászokkal a tengeren, s kisebb mértékű kereskedelmet is folytatnak velük – a hatóságok több mint háromszáz halászt kérdeztek ki ennek kiderülése után. Az ügy a mitoi radikálisan idegenellenes táborban (Fujita Yūkaku 藤田遊郭 és köre) óriási felháborodást váltott ki, az ilyen esetek sokkal szigorúbb intézését követelték a han vezetőitől, s az eset gyakori hivatkozássá lett a Mito és a sóguni kormány közti levelezésben is.

A másik eset ugyanazon év 8. havában történt délen, a Satsuma-birtokhoz tartozó Takarajima 宝島 szigetén, ahol egy szintén angol hajóról tengerészek szálltak partra és a helyiektől tehenet próbáltak vásárolni. Miután a kérésüket megtagadták, egy húsz-harminc fős felfegyverzett csoporttal jöttek vissza és egyszerűen elvittek három állatot: nem világos, hogy ez mennyire erőszakmentesen történt, az egyik helyi jelentés szerint egy partfelügyelő két rōnin segítségével tüzet nyitott az angolokra, egyet meg is ölve közülük, de az ilyen, a saját helytállást alaposan kidomborító jelentéseket kritikusan érdemes kezelni.

Ilyen események hatására született meg 1825-ben az idegen hajók elüldözéséről szóló bakufu-rendelet,¹² amely a Japán partjainál felbukkanó idegen hajókra vonatkozóan arra utasított, hogy azokra tüzet nyitva meg kell akadályozni a kikötésüket, az esetleg partra szállt hajósoknak pedig az elfogására adott parancsot.

A Tenpō-időszak (1830–1844) a belső, gazdasági problémákon túl az idegen hajók jelentette kihívást is magával hozta: ennek intenzitása és a róla folyó vita hevesége a Morrison-incidenssel (1837) nőtt meg. A Kína és Nagy-Britannia között kirobbant ópiumháború hírei 1840-re érték el Japánt, a háborút lezáró, s gyakorlatilag Kína kapitulációját jelentő nankingi szerződés részletei pedig 1843-ban váltak ismertté – az edoi hivatalnokok legrosszabb félelmeiket látták igazolva a hírek hallatán. Bár jelentős kutatók, mint W. G. Beasley alaptalannak tartották a japán félelmeket attól, hogy a briteknek Kína

¹² Japánul a „gondolkodás nélküli elüldözésre” (*muninen-uchiharai* 無二念打払) vagy az „idegen hajók elüldözésére” (*ikokusen-uchiharai* 異国船払) vonatkozó rendeletként ismert, de a kiadás időszaknevéből szokás „Bunsei-kori elüldözési rendeletként” (*Bunsei no uchiharairei* 文政の打払令) is emlegetni.

után Japán lett volna a következő célpontjuk, a partjaiktól nem túl messze tartózkodó nagy brit hadiflotta nem elhanyagolható fenyegetést jelentett. Az azt megelőző évben már döntés született az 1825-ös, a külföldi hajók bármi-féle céllal való kikötését illegálisnak bélyegző és az idegenek azonnali elűzését megparancsoló rendelet felülvizsgálatáról, kiadták az ún. *shinsui-kyōyō-reit* 薪水拾与令 (szó szerint „tűzifával és vízzel való ellátásról szóló rendelet”), a következő szöveggel:

„1825-ben elrendelésre került, hogy az idegen hajókat gondolkodás nélkül el kell űzni. Azonban, összhangban a jelen folyó reformokkal, amelyekkel a Kyōhō és a Kansei időszakok gyakorlatát kívánjuk folytatni, a sógun kegyesen tudomásunkra hozta, hogy a továbbiakban könyörületes szándékozik lenni. Ennek megfelelően olyan idegenekkel kapcsolatban, akik viharok vagy hajótörés következtében érkeznek partjainkra élelmet, tűzifát vagy vizet keresve, a sógun nem gondolja megfelelő lépésnek más nemzetekkel szemben, hogy anélkül elűzzék őket, hogy a pontos körülményeiket meg ne tudtuk volna.”¹³

A rendelet természetesen csak a bakufu saját lelkiismeretének megnyugtatót szolgálta inkább, hiszen korábban sem gondolta senki komolyan, hogy egy Japán partjainál kikötő, kellően felfegyverzett külföldi hajóval szemben bármilyen falusi előljáró erőszakkal tudna fellépni, a legtöbb, ami ilyen esetekben történt, az az eset kivizsgálása és a vélt felelősök (általában teljesen ártatlanul) történő megbüntetése volt. A *shinsui*-rendelet jelentősége inkább abban állt, hogy legitimitást adott a külföldiekkel való tárgyalásnak: névleg persze egyfajta kihallgatást célozva meg, amikor is a japán hatóságok kifaggatják a külföldi hajósokat kikötésük okairól, majd pedig döntenek a sorsukról, lényegében azonban zöld utat adva az idegenekkel való tárgyalásnak, a diplomáciának. Ez utóbbit pontosan értette az udvar is, ami az idegenektől irtózó Kōmei 孝明 császárt arra ragadtatta, hogy levelet küldjön a bakufunak, hogy figyelemzelve annak vezetőit legfontosabb feladatukra, ami az ő olvasatában az ország zártságának fenntartása volt. Ez a Tokugawa-kor kétszázötven éve alatt az első császári beavatkozás volt a napi politikába.¹⁴

¹³ Tokugawa kinreikō, vol. 6, 4085. számú dokumentum.

¹⁴ A Tokugawa-rendszer megálmodói, élükön a dinasztiaalapító Tokugawa Ieyasuval még a legszigorúbban el kívánták zárnai a samurájokat az udvartól, véget vetve a samurájoknak adományozott udvari rangok évszázados hagyományának is. Ezt a különválasztást azután éppen maguk törték meg, a magukat a „közönséges” *daimyōk* fölött

1832 őszén egy rizst szállító hajó indult el a Csendes Óceán partján levő Toba kikötőjéből Edo felé, tizennégy fős legénységgel. A hajó viharba került, irányíthatatlanná vált és elsodródott Japán partjaitól – tizennégy hónapnyi hánykolódás után már csak hárman voltak rajta életben, amikor partra sodródtak az Egyesült Államok nyugati partján, az Olympic-félsziget csúcsán levő Alava-foknál (Washington állam), a tizennégy éves Otokichi 音吉, a tizenöt éves Kyūkichi 久吉 és a huszonkilenc éves Iwakichi 岩吉. Az ott élő makah indiánok találtak rájuk, akik átadták őket a térségben kereskedelmi állomást működtető angol Hudson Bay Társaságnak, amelynek helyi vezetője úgy vélte, jól jöhetnek a Japán felé tapogatózó brit diplomácia számára, így Londonba küldte őket, ahova 1835 során érkeztek meg. London azonban végül úgy döntött, nem tud mit kezdeni velük, ezért Makaóra küldték őket, hogy egy megfelelő alkalommal visszaküldhessék őket Japánba.

Makaón egy ott élő német tiszteletes, Karl Gutzlaff vette őket a szárnyai alá, akinek régi álma volt a japánok evangelizációja – segítségükkel elkészítette János evangéliumának egy hevenyészett japán fordítását is. Visszatérésükre 1837-ben adódottlehetőség, amikor egy amerikai kereskedő, Charles W. King fantáziát látott abban, hogy egy csapat hajótöröttet Japánba visszajuttatva (közben egy a Fülöp-szigetekre vetődött csoport is csatlakozott hozzájuk) talán éppen ő lesz az, akinek sikerül a kereskedelem beindítására venni rá a japán kormányt – kibérelte a Morrison nevű hajót, s fedélzetén a japánokkal, valamint egy amerikai misszionáriussal, Samuel Wells Wilsonnal, Japánba hajóztak. Első kísérletüket a partraszállásra az Edotól nem messze levő Uragában tették, itt azonban a parti ütegek a törvénynek megfelelően tüzet nyitottak rájuk, nem merték megközelíteni a partot. Ezt követően délnek hajóztak s Kagoshimában próbáltak kikötni, ahol hasonló fogadtatásban volt részük, így feladva az ügyet visszatértek Makaóra.

A Morrison-ügynek komoly belpolitikai következményei lettek. A japán jelentésekből világosan kiderült, hogy a hajó nem viszonzta a tüzet és azonnal távozott – japán kérésre a nagasaki holland telep vezetője próbált informá-

állónak érző Tokugawa-rokon családok (*shinpan daimyō*) között szokássá vált magas udvari rangokat, címeket szerezni, amivel kapcsolatban intenzívebbé vált kapcsolatuk is Kiotóval. Mindez jelentősen növelte az udvar presztízsét s a Kiotó–Edo kapcsolatok egyfajta elméleti átértelmezéséhez vezetett, ahol a bakufu egyre inkább mint az udvar biztonságának szavatolója jelent meg. A császári udvar biztonságát a külföldiek felbukkanása után közvetlenül összekötötték a zárt ország rendszerének betartásával, az idegenek távoltartása Japántól így egyre inkább bakufu teljesítményének fokmérője lett (Jansen 1995: 150–151).

ciót szerezni a hajóról, az ő jelentése egy évvel később futott be, komoly vitát váltva ki a japán vezetésben, muníciót adva azoknak, akik a gondolkodás nélküli agresszív fellépést hibának tartották. Emellett az is kiderült az esetből, hogy a partvédelmi lövegek nem sokat érnének egy valódi hadihajó ellen: rengeteg lövést adtak ugyan le a Morrisonra, de még csak eltalálni sem voltak képesek a hajót.¹⁵

A Morrison-ügynek köze volt a közvéleményt 1839-ben izgalomban tartó, tudósok elleni leszámolási üggyhez is. Egy *rangaku*val (holland, vagyis nyugati tudományokkal) foglalkozó tudós, Takano Chōei 高野長英 írt egy rövid munkát, amelyben bírálta az idegen hajókkal való politikát és a bakufu külpolitikáját általában is. A mű megjelenése után egy konfuciánus tudós, bizonyos Torii Yōzō 鳥居耀蔵 támadást indított ellene – neki és konfuciánus, illetve *kokugaku*val (nemzeti tudománnyal) foglalkozó társainak már régóta ellenérzései voltak Takanoval és társaival szemben, akiket csak *banshanak* 蛮社, „a barbárok pártján állóknak” gúnyolva támadtak.¹⁶ Az ügyben lehetőséget látva az ellenfeleikkel való leszámolásra, azt alaposan felnagyítva botrányt kavartak, amelybe belekeverték Takano egyik barátját, a jó kormányzati kapcsolatokkal rendelkező Watanabe Kazant 渡辺崋山 és több ismert *rangaku*-tudóst is.¹⁷ Takant, Watanabét és hat társukat 1839. 5. havának 14. napján a

¹⁵ Ez azért is volt kellemetlen, mert Nagasaki után az Edo-öböl számított a legerősebben védett japán partszakasznak, az öböl két oldalán található Sagami és Awa tartományok partvédelmét a kawagoe-i Matsudaira, az Oshi Matsudaira, a hikonei Ii, valamint az aizui Matsudaira *fudai-daimyōk* látták el, ezek a családok a Tokugawa-rendszer oszlopai voltak, erősnek és megbízhatónak számítottak. Miután a Morrison-incidens után Perry behajózásakor is kudarcot vallottak, Abe Masahiro, a *rōjū* elnöke leváltotta őket (Miyake 2011: 151).

¹⁶ Mivel Torii Yōzō a bakufu legmagasabb körei által támogatott, a „hivatalos” konfuciánus vonalnak számító Hayashi-iskola vezetőjének, Hayashi Jussainak 林述齋 volt a valódi fia (a Torii családba örökbefogadás révén került), felmerült, hogy a támadás mögött a Hayashi-iskola állt. Ennek azonban ellentmond, hogy Jussai, aki tagja volt a bakufu egyik magas tanácsadó testületének, a Hyōjōshūnak 評定衆, ott mindig mérsekeltnek számított, az idegen hajókkal szemben is türelmesebb bánásmódot követelt.

¹⁷ A Watanabéval szembeni vádak között előkelő helyen szerepelt, hogy 1838-ban megpróbált bekerülni egy, a későbbi Ogasawara-szigetekre küldött japán expedíció tagjai közé. Ezeket a szigeteket a japánok 1675-ben felderítették ugyan, de lakatlannak találták s a továbbiakban nem érdekelték őket. 1827-ben egy angol hajó kikötött ott, s brit felségterületté nyilvánította ugyan a szigeteket, de a brit kormány hivatalosan nem reagált erre. A szigetek halászhajóknak szolgáltak ideiglenes menedékkül, amíg azután 1830-ban egy kis csoport amerikai és hawaii odaköltözött, hogy a halászhajókkal való kereskedelemmel foglalkozzanak. Erről tudomást szerezve szervezett a japán sōguni kormány expedíciót a szigetek fölötti felségjogának demonstrálására, amihez

főminiszter, Mizuno Tadakuni 水野忠邦 parancsára letartóztatták (egyikük, a korábban a Bibliát japánra fordító Koseki San'ei 小関三英 letartóztatása előtt öngyilkos lett), Takano életfogytiglani börtönre, Watanabét pedig húsz év száműzésre ítélték. Watanabe két évvel később a száműzésben meghalt, Takano pedig 1844-ben megszökött a börtönből, majd miután az ország különböző részein bujkált, 1850-ben Edoban felfedezték s elfogása közben megölték.

Többnyire megkérdőjelezhetetlen tényként szokás kezelni, hogy a sóguni hatalom összeomlása az amerikai kapcsolatfelvételi kísérlettel, a „fekete hajók” érkezésével kezdődött. Ez így messze nem igaz persze, hiszen a késői Tokugawa-kor sajátos állapotai addigra kialakultak, a sóguni hatalomgyakorlás válsága adott volt, mint ahogy az is, hogy a magukra hagyott uradalmak hozzászoktak az önálló gazdasági döntésekhez, politikai lavírozáshoz is. Az viszont kétségtelen, hogy Perry expedíciójának időzítése és végrehajtása olyan volt, ami elmozdította a külpolitikai helyzetet a holtpontról, a bakufu nem tudta már a korábban tökélyre vitt halogató, üres ígéretekkel időt nyerni igyekvő politikáját folytatni.¹⁸

Az amerikai diplomácia távol-keleti kérdésekben igyekezett együttműködni a britekkel, aminek az volt a praktikus oka, hogy a britek kínai jelenlétük okán tájékozottabbak voltak mindenkinél – ugyanakkor az amerikai kereskedők féltékenyen nézték a kínai áruk brit kézben levő kereskedelmét, amelynek hasznát (pontos információk hiányában) óriásinak vélték, ezért a gondolat, hogy az Egyesült Államoknak szert kellene tennie egy távol-keleti bázisra, régóta foglalkoztatta az amerikaiakat. A Morrison-incidens után az uralkodó brit nézet, amelyet az amerikaiak is átvettek, az volt, hogy Japán nem nyitható meg tárgyalásos úton – jellemzően nem értették meg a japán helyzetet, azt gondolták, hogy az ország különböző pontjain velük szemben eljáró helyi hivatalnokok elutasító magatartása valamilyen egységes kormányzati állás-

Watanabe csatlakozni kívánt, ám ez az utazás végül nem jött létre. Ettől függetlenül Watanabe lendületesen ostromozta Japán katonai felkészültségét, s *Gaikoku jijōsho* 外国事情書 című munkájában (remek elemzését adja Satō 1972) annak a véleményének adott hangot, hogy egyetlen orosz hadihajó el tudna bánni egy egész japán hadsereggel, ami nem tette őt népszerűvé a felkészületlenségét minden áron leplezni akaró Tokugawa-hatalom szemében. Mindenesetre Takano és Watanabe fellépése után nagy divat lett hadtudományi műveket forgatni, sorra jelentek meg például a Songzi hadtudományi klasszikusát magyarázó munkák (Noguchi 1991: 221–222).

¹⁸ A japán politikai gondolkodás működéséről, annak Edo-kori hagyományairól lásd Papp Melinda tanulmányát (Papp 2013).

pontot képvisel. A valóság ezzel szemben az volt, hogy ezeknek a hivatalnokoknak semmilyen mérlegelési, döntési jogköre nem volt, bizonytalanságuk és elutasító hozzáállásuk pusztán saját erőtlenségükből fakadt.¹⁹

A Morrison-expedíciót szervező amerikai kereskedő, Charles W. King 1839-ben könyvet jelentetett meg a kalandról *The claims of Japan and Malaysia upon Christendom* (A kereszténység lehetőségei Japánban és Malajziában) címmel, amely az első, egy amerikai által Japánról írt munka volt. Könyvében azon sajnálkozott, hogy a japánok súlyosan megsértették az amerikai zászlót, amikor országát azonosan kezelték más nyugati hatalmakkal, nem véve figyelembe a tényt, hogy az Egyesült Államoknak nincsenek gyarmatai, ezért szándékai tisztességesek a gyarmattartó hatalmakkal összehasonlítva. Munkájában konkrét javaslatot is tett: szerinte egy kisebb, de hadihajókból álló flottát kell Japánba küldeni a kapcsolatok felvételének üzenetével, s elutasító japán válasz esetén ezek a hajók rögvest blokád alá is vonhatnák Edot, egyetlen áruszállító hajót sem engedve be az öbölbe. Egy ekkora város, fejtegette, hamarosan komoly ellátási nehézségekkel nézne szembe, ami ráébresztené a japánokat „országuk védtelen voltára, fővárosuk kiszolgáltatott fekvésére, feudális rendszerük gyengeségére és arra, hogy [biztonságuk] teljesen a mi és más hatalmak jóindulatán múlik”. Alternatívaként azt javasolta, hogy esetleg meg lehetne szállni Ryūkyū-t, „felszabadítva azt a satsumai befolyás alól”, szintén megfélemlítési céllal.²⁰ Mint látni fogjuk, a megvalósuló amerikai expedíció szinte szó szerint követte King tanácsait.

A Morrison érkezéséről megemlékező japánok hasonló érveléssel jártak el: Takano Chōei 高野長英 *Yume monogatari*jában arról írt, hogy azért nem szabad elkergetni egyetlen angol hajót sem (a Morrisont, amely valójában holland tulajdonban volt, a dejimai holland kereskedők vélték angolnak a neve miatt), mert az angolok olyan erősek, hogy a következő alkalommal huszonötezer hajót és egymillió katonát is küldhetnek, ha akarnak. Watanabe Kazan *Gaikoku jijōsho*jában azt jegyezte meg, hogy egyetlen jól felfegyverzett külföldi hajó el tudna banni egy egész japán hadsereggel. Sakuma Shōzan 佐久間象山, az ország megnyitását követelő neves tudós egy urának, a Matsushiro-birtok

¹⁹ Az Edo-korra az azt megelőző időszak bizonyos mértékű individualizmusát felváltó merev társadalomszerkezet volt jellemző, ahol a család, az uradalom rendszerében mindenki csak alkotórészzé változott (Papp 2011: 231). A korabeli hierarchában mindenki annál nagyobb döntési jogot élvezett, minél kevesebben álltak felette (Takó 2015: 225), ami egy kishivatalnok esetében semmilyen jogot nem jelentett.

²⁰ Idézi McOmie 2006: 26–27.

vezetőjének, Sanada Yukitsurának 真田幸貫 írt 1842-es feljegyzésében nyugati hajók és ágyúk beszerzését sürgette, amelyekhez nyugati segítséggel kellenek kiképezni a legénységet. Felhozta egyik kedvenc példáját, Nagy Péter cárét, aki holland tengerészeti szakértőket hívott flottája fejlesztéséhez – Oroszország azelőtt lenézett ország volt, utána viszont nagy és félelmetes birodalom lett. Nagy Péter, jelentette ki Sakuma, olyan uralkodó volt, amilyenre Japánnak is nagy szüksége volna.²¹

A holland álláspont is az ópiumháború után változott: Willem király belátta, elkerülhetetlen, hogy valamelyik nyugati nagyhatalom megnyissa Japánt, akár erővel is, ezért a holland szerep inkább az volna, hogy segítse ezt a folyamatot. 1843-ban Japánba küldött egy hadihajót, a Palembangot Koops kapitány alatt, azzal az elképzeléssel, hogy a hajó menjen el egészen Edoig, a király üzenetét és ajándékait szállítva (a király úgy gondolta, hogy a tény, hogy nem a kereskedelmi telep vezetője, hanem ő maga lép kapcsolatba a japán hatóságokkal, felmentést ad az addigi szabályok alól, amelyek a hollandokkal való kapcsolattartást Nagasakira korlátozták). A Palembang 1844 késő nyarán ért Nagasakiba, ám nem engedték továbbhajózni Edo felé, a király levelét és az ajándékokat a *bugyō* átvette azzal, hogy továbbítja őket. A bakufu nem volt hajlandó komolyan venni a levélben található figyelmeztetéseket és ajánlatot az ország kereskedelmi megnyitására. A király javaslata (sőt maga a levél is) a kapcsolatok kereskedelmiből diplomáciai szintre való emelését jelentette volna egyrészt, másrészt ott volt az ilyesmire való precedens hiánya, harmadrészt pedig úgy érezték, egyelőre nincs közvetlen veszély külföldről. A levélre csak egy év múlva, 1845 júliusában válaszoltak, azt írva, hogy a diplomáciai kapcsolatok kiépítését és a más országokkal való kapcsolatfelvételt az „ősi jog” nem engedi, ugyanakkor biztosították a holland királyt, hogy ugyanez az ősi jog rendelkezik a velük való kereskedelmi kapcsolatáról, így az nem kerül veszélybe. Az ajándékokat ez alkalommal a jóindulat jelének tekintik és elfogadják, ezeket viszonzták is a sógun által küldött tizenkét dobznyi ajándékkal.²²

Az 1841–42-es első ópiumháború komoly aggodalmakat okozott Japánban, bár az arról való beszámolók ellentmondásosak voltak: a bakufu részletes beszámolót kért és kapott a holland teleptől, valamint kínai forrásokból is tájékozódtak, utóbbiak pedig érthetően részrehajlóan, Kína vereségét enyhítve

²¹ McOmie 2006: 32–33.

²² McOmie 2006: 33–35.

számoltak be az eseményekről. Az első mű, amely az ópiumháborúról Japánban megjelent, Mineta Fükō 嶺田楓江 1849-es *Kaigai shinwája* 海外神話 (Külföldi legendák) volt, amelyet szerzője bakufu-engedély nélkül jelentetett meg, amiért egy évre be is börtönözték, majd pedig kitiltották Edoból, Ószakából és Kiotóból is. Különösen Satsuma aggódott, hiszen a számukra nagy jelentőségű ryūkyūi kereskedelem sorsa bizonytalanná vált, Kína térdre kényszerítésével valóban lehetett arra számítani, hogy angol kereskedők jelennek meg ott is. A külföldiek valóban számoltak a szigetekkel, csakhogy amíg ők Japán zártságának a nyitott pontját látták benne, addig a japánok számára ez volt az ország első védvonala, ahol a nyugatiakat meg kell állítani.²³ A kínai vereség tanulsága nem mindenki számára volt az, hogy Japánnak nem szabad szembeállnia a nyugatiakkal: Tokugawa Nariaki 徳川齊昭 határozott véleménye az volt, hogy Kína példája éppen azt bizonyította be, hogy engedni és koncessziókat adni az idegeneknek csak az étvágyukat növeli meg, a helyes út ezzel szemben a következetes ellenállás.²⁴

A háború után valóban egyfajta versengés alakult ki a nyugati hatalmak között a térségben: a frissen kínai koncessziókhöz jutott britek a hajózás biztonságára hivatkozva elkezdtek felmérni a terület vizeit, a környékbeli szigeteket, amit látva a franciák is lépésekre szánták el magukat. 1844 márciusában az Alcmene nevű hadihajójuk kikötött Nahában, a kereskedelmi kapcsolatot felvételét és a keresztény hittérítést engedélyezését kérték a királytól, amit az megtagadott. Ezután az Alcmene partra tette Theodor Auguste Foreade misszionáriust és kínai tolmácsát, Augustine Ho-t, majd gyorsan elhajózott, még mielőtt azokat visszajuttathatták volna a hajóra. Foreade arról győzködte a helyieket, hogy a britek mindenképpen ki akarnak erőszakolni egy kereskedelmi telepet ott, így Ryūkyū jobban tenné, ha előbb a franciákkal kötne szerződést, hogy azt mintaként felhasználhassák a britekkel szemben. 1846 májusában újra francia hajók érkeztek, majd nagy pompával partra szállt Jean-Baptiste Cecille admirális, akinek fellépése a nahaiak szerint igen fenyegető volt, de ő is csak azt a választ kapta, hogy Ryūkyūn nincsen felesleges áru, amivel kereskedni tudnának. Ezután Cecille továbbhajózott Nagasaki felé, ahová július 28-án érkezett meg, nagy riadalmat okozva, de nem volt más szándéka, minthogy megmutassa a hajóit, hogy Franciaország erejét fitogtassa. Levelében, amelyet a *bugyō*hoz eljuttatott, mindössze a francia bálnavadász-

²³ Wakabayashi 1992: 3–5.

²⁴ Lambert 1972: 109.

hajók hajótörött legénységével szembeni japán bánásmódra panaszkodott. Miután a japánok megtudták, hogy nincs szándékában partra szállni, barátságosak lettek irányában, s amikor több hivatalnokot meginvitált a hajójára, azok örömmel elfogadták a meghívást. 1855 előtt ez volt az egyetlen francia látogatás Japánban.²⁵

Az amerikai álláspont változásában szintén világpolitikai események játszottak közre: 1846–1848 között az USA háborút vívott Mexikóval, amelyben nagy győzelmet aratott, területeket, köztük Kaliforniát szerezve meg déli szomszédjától. Ennek két szempontból volt jelentősége: egyrészt remek, a Csendes Óceán partján fekvő kikötőkhöz jutott, másrészt pedig Mexikó térdre kényszerítésével megszűnt annak szükségessége, hogy az amerikai hajók erősebb flottája a Mexikói-öbölben állomásozzon. A flottafejlesztésre szánt pénzeket ezután a kormány döntése szerint a Csendes Óceánon való flottajelentlétre (East-India Squadron) lehetett fordítani.²⁶

1846 júliusában James Biddle sorhajókapitány²⁷ két hadihajóval (a hetvennégy ágyús Columbus sorhajó és a kisebb Vincennes) hajózott be az Edo-öbölbe, Uragáig hatolva előre. Azonnal körbevették a japán hatóságok csónakjai és dzsunkái, majd egy hivatalnok egy tolmáccsal felszállt a hajójára tárgyalni. Az amerikai hajókon két holland és három kínai tolmács volt, a japánok tolmácsa pedig hollandul úgy-ahogy tudott, így a tárgyalásokat végig megértési nehézségek jellemezték. A japánok kikötötték, hogy mindent a rendelkezésére bocsátanak, de nem szállhat partra – először azt is meg akarták tiltani, hogy két hajója között csónakok közlekedhessenek, de Biddle tiltakozására végül ebbebeleegyeztek. Biddle uragai tartózkodása alatt egy kisebb incidens is történt: a japán hivatalnok meghívta őt a hajójára, amit az amerikai kapitány elfogadott, amikor azonban a csónakból a japán hajó fedélzetére akart lépni, az egyik japán katona durván visszalökte őt. Biddle azonnal felszólította a japán felet, hogy tartóztassák le azt az embert, maga pedig visszatért a hajójára. Később a japánok küldöttséget küldtek át, amely bocsánatot kért tőle és biztosították, hogy az illető a parancsai ellen járt el és szigorúan meg lesz

²⁵ McOmie 2006: 36–37.

²⁶ Az amerikai diplomácia Ázsiával kapcsolatos anyagai archiválva lettek és jól kutathatóak, sokat segítve a korszakkal foglalkozóknak: erről bővebben lásd Spielmann 1955.

²⁷ Biddle 1845–47 között az amerikai East India Squadron parancsnoka volt, amikor is commodore rangban szerepelt (Feller 1983: 292). A tengerészeti rangok kérdésében az amerikai rangok nem feleltethetők meg pontosan az európai rendfokozatoknak, ez állandó problémát jelent pl. Matthew C. Perry rangjának az esetében is lásd 33. jegyzet.

büntetve.²⁸ Később amerikai hajótörött tengerészek történeteiben úgy jött át ez az eset, hogy japán fogvatartóik azt mondták nekik, az amerikai haditengerészet nevetségessé vált miatta, mert a kapitányt egy közkatona inzultálta, ő pedig nem tett semmit. Az eset az Egyesült Államokban nagy publicitást kapott, maga Perry is többször visszatért rá levelezésében, mint olyan helyzetre, amikor egy amerikai tisztnek sokkal keményebben kellett volna fellépnie. A japánok végül átvették ugyan a Biddle által hozott levelet, de felszólították, hogy a továbbiakban minden hasonló ügyben Nagasakit keressék fel.²⁹

1846 május 27-én a Lawrence bálnavadászhajó elsüllyedt, hét túlélője George Howe elsőtiszt vezetésével partra tudott vergődni Etorofuban, a Kuril-szigeteken. A területért felelős Matsumae-birtok őrizetébe kerültek, akik a bakufu utasításait kézhez kapva Nagasakiba szállították őket, ahol a holland telepre bízták a csoportot. A holland telep vezetője, Joseph Levyssohn, aki tudott egy keveset angolul, mindent megtett, hogy az amerikai tengerészek biztonságáról gondoskodjon, ami cáfolta azt az amerikai elképzelést (amelyről Perryt is meggyőzik majd), hogy a hollandok valójában ellenérdekeltek más országok Japán felé közeledésében, s mindent elkövetnek, hogy a japánokban bizalmatlanságot ébresszenek a többi nyugati hatalommal szemben.³⁰ Howe ugyanakkor sokban felelős volt azért, hogy hamis kép alakuljon ki Japánról az amerikai közvéleményben: kiszabadulásuk után interjút adott a *Singapore Straits Times*nek, amelyben tizenhét hónapnyi Japánban tartózkodásukat tortúrák sorozataként írta le, egyik, időközben meghalt társuk halálát pedig gyilkossággként állította be.³¹

Howe-ékhoz Nagasakiban csatlakozott a Lagoda nevű amerikai hajó néhány tengerésze – őket valójában lázadásért tették partra 1848 nyarán, de a japánoknak azt mondták, hajótörést szenvedtek. Először úgy volt, hogy az azévi holland hajó viszi el a hajótörötteket, ám nem érkeztek meg időben Nagasakiba – ezzel együtt a holland telepen már tudtak az érkezésükről s a

²⁸ A teljes történehez hozzátartozik, hogy korábban a japán hivatalnok invitálta a hajójára Biddle-t, aki ezt mereven visszautasította, ám később meggondolta magát és mégis átment. Valószínű, hogy erről a japán hajót védő személyzetet nem tájékoztatták (Wainwright 1966: 40).

²⁹ Biddle expedíciójáról részletes beszámolót közöl Wainwright 1966.

³⁰ Ez annyira nem volt igaz, hogy magukról a Nagasakiban őrzött amerikaiakról is a kantoni holland konzul tájékoztatta az amerikaiakat, a holland telep vezetője pedig a tolmácsolásban nyújtott segítségen túl ellátást biztosított a számukra, még olyan cikkeket is rendelkezésükre bocsátva, mint kávé, cukor, bor és gin (Chaiklin 2010: 258).

³¹ McOmie 2006: 41–44.

hajó egy levelet vitt el Levyssohntól a kantoni holland konzulnak az amerikai túlélőkről, amelyet a konzul az amerikai képviselőnek juttatott, így került el az American East Indian Squadron parancsnokához, Geisinger sorhajókapitányhoz, aki James Glynn kapitányt utasította, hogy menjen az amerikaiakért. Glynn 1849 április 10-én Preble nevű tizenhat ágyús szlúpjával a Ryükyü szigetekre, Nahába érkezett, ahol ellátmányért a hajójára szállt egy ott tevékenykedő brit misszionárius, Bernard Bettelheim, akitől hallott Glynn arról a “megaláztatásról”, amely a nagy amerikai hajó kapitányát érte Japánba (ez volt a Biddle-ügy). Glynn ennek hatására elhatározta, hogy sokkal keményebb, katonásabb hangvételt fog megütni a japánokkal való kommunikációja során.³²

Közben a nagasaki hajótörötteknek új társuk akadt egy fiatalember személyében, aki mindannyiuknál többet tett azért, hogy Japán kapcsolatba léphessen a világ többi részével – szemben a többiekkel, akiknek jórészt a nevét is elfeledték mára, az ő emlékét oszlop őrzi Nagasakiban és Hokkaidō azon pontján is, ahol partot ért. A neve Ranald MacDonald volt, apai ágról skót, anyairól pedig chinook indián felmenőkkel büszkélkedhetett. MacDonald gyerekként sokat hallott indián rokonaitól arról, hogy őseik valamikor Ázsiából érkeztek Amerikába – olyan érdeklődés ébredt benne Ázsia, azon belül is a csak hallomásból ismert Japán iránt, hogy rövid banktisztviselői kitérő után 1845-ben egy bálnavadász hajóra szegődött, mivel jól tudta, hogy ezek a hajók gyakran járnak a japán partok közelében. 1848-ban pedig eljött a pillanat, amire várt: hajója valóban Hokkaidō közelében cirkált, MacDonald pedig meggyőzte kapitányát, tegye őt partra az ismeretlen vidéken. Ainuk találtak rá, akik elvezették a Matsumae-han központjába, a birtok hivatalnokai pedig értesítettek érkezéséről a bakufut, majd a parancsnak megfelelően gondoskodtak róla, hogy Nagasakiba jusson. A bakufu hozzáállása a külföldiekhez ekkor már némi változáson ment át, például tisztában voltak vele, hogy az angol és amerikai hajók legénysége, akikkel egyre több dolguk volt, nem beszél hollandul, hanem csak angolul: ezért úgy döntöttek, hogy az új jövevényt, aki láthatóan érdeklődőbb és eszesebb volt az egyszerű tengerészeknél, felhasználják saját céljaik érdekében. MacDonaldot Nagasakiban a bakufu által küldött tolmácsok tizennégy fős csoportja fogadta bizonyos Moriyama Einosuke 森山栄之助

³² Glynn és általában az amerikai diplomácia meg volt győződve arról, hogy az erélyes fellépés volt az, ami kikényszerítette a japánokból az együttműködést, de nagyon valószínű, hogy a tolmácsként és közbenjáróként is aktív Levyssohn sokat tompított az amerikai kommunikáción, így a végső siker nem kis részt neki volt köszönhető (Chaikin 2010: 258).

vezetésével, akiket angolra kellett tanítania – ilyen módon MacDonald lett az első angoltanár Japán modern történetében. Moriyama, aki nemzedékek óta holland tolmácsként szolgáló családból származott, a legtehetségesebb tanítványa lett, angoltudása olyan fokra jutott néhány hónap alatt, hogy Perry második behajózásakor a tárgyalások nagy részét ő fordította.³³

MacDonaldot és a többieket 1849 áprilisában küldték vissza a japánok hazájukba, amikor James Glynn kapitány a Preble fedélzetén odaérkezett. Glynn, ahogy már szó esett róla, Biddle – általa kudarcnak látott – fellépése miatt jóval határozottabb tárgyalófélnek akart mutatkozni. Ő volt az első, aki tesztelhette Moriyama Einosuke frissen szerzett angoltudását, amikor egyszerre két nagasaki főmegbízottal kellett tárgyalnia – bár az újonnan kinevezett *bugyō*, Ōya Mitsuyoshi 大屋明啓 már megérkezett oda, elődje, Ido Satohiro 井戸覚弘 ott maradt a Preble érkezése miatt, hogy tapasztalatával segíthessen. Glynn az amerikaiak haladéktalan átadását követelte, amire a *bugyō*k azt felelték, hogy a szabályok szerint értesíteniük kell Edot s csak az onnan kapott parancsnak megfelelően bocsáthatják el a hajótörötteket. Glynn, szándékainak megfelelően keményen lépett fel, közölte, ha nem teljesítik azonnal a kérését, hajójával Edoig megy, s ott ismétli meg a kívánságát – a *bugyō*k ettől igen megijedtek, s úgy döntöttek, kockázatot vállalva saját hatáskörben az amerikai hajóra engedik a külföldieket.

A Glynn-expedíció tapasztalatai megerősítették az amerikai kormányban azt a meggyőződést, hogy Japán megnyitható, mindössze határozottan kell lépni, s nem engedni a mellébeszélést, halogatást, vagyis azokat a taktikákat, amelyeket a japánok előszeretettel használtak a külföldiekkel szemben. A Japán felé való diplomáciai erőfeszítéseknek lökést adott, hogy az 1840-es évek során elhalványult az amerikai biztonságpolitikában addig meghatározó brit veszély elleni felkészülés, ami a britekkel való hadihajó-építési verseny helyett a kereskedelmi célú flottafejlesztésnek nyitott utat. Az amerikai külkereskedők, akik irigységgel figyelték a kínai kereskedelem hasznát jócskán lefölöző angol versenytársaik sikereit, fantáziát láttak egy, a Csendes Óceánt átszelő tengeri út nyitásában – ez az útvonal feleakkora távolságot és időt jelentett volna, mint a britek által használt, Afrikát megkerülő út, így azzal az eséllyel kecsegtetett, hogy a kínai kereskedelmi szállítások jó része az Egyesült Államokba lenne vonzható. Az út a széljárásra nem érzékeny gőzhajókkal még gyorsabb és tervezhetőbb lett volna – ehhez viszont szükség volt olyan útba

³³ Ferris 1957: 14.

eső állomásokra, ahol a hajók szemet vételezhettek, hiszen a korabeli gőzhajók szénfogyasztása igen magas volt, ezek a hajók képtelenek voltak annyi szemet vinni magukkal raktáraikban, amennyivel a hosszú utat egyszerre megtehetnék volna. Az amerikai üzletemberek és a kormány számításai szerint a Kalifornia–Sanghaj útvonal működtethető lett volna három közbülső állomással: ezek közül pedig kettő már tulajdonképpen rendelkezésre is állt, a Hawaii és a Bōnin (a mai Ogasawara) szigeteken. Utóbbiak és Kína között még egy állomásra lett volna szükség, amelyhez tökéletes választásnak tűnt Japán – a diplomáciai kapcsolatok felvétele tehát az ország presztízsén túl hatalmas üzleti sikerrel is csábította az amerikai döntéshozókat.

Valamikor 1850 során Washingtonban döntés született egy, a diplomáciai kapcsolatok felvételét megcélzó expedíció Japánba küldéséről, amely részleteinek kidolgozására Matthew Calbraith Perry kapitány³⁴ kérték fel, akit még abban az évben a fővárosba hívott Graham tengerészeti miniszter. Perry ötvenhat évesen az amerikai flotta egyik legnagyobb tapasztalatú tisztje volt, aki híres tengerészcsalád sarja is volt egyben. Perry Washingtonban a miniszterrel szorosán együttműködve kezdte el kidolgozni a küldetés tervét, amelyhez könyvtárakat látogatott, alapos kutatómunkát végzett, elolvasta az összes addigi expedíció jelentéseit is. Hozzá kell tennünk, hogy ekkor még teljesen biztos volt benne, hogy magát az expedíciót valaki más fogja irányítani, szerepe ekkor inkább tanácsadói volt. Grahamnak írt magánlevelében 1851 januárjának végén azt a véleményét fogalmazta meg, hogy a misszió legfontosabb célja szénforrásokat és szénfelvevő állomásokat biztosítani az elinduló, a Csen-

³⁴ Perry rangját illetően mutatkozik némi zavar a japanológiai szakirodalomban. Szokás a rangját sorhajókapitányként megadni, ami lényegében az általa viselt *commodore* rang megfeleltetése a német-osztrák flották hasonló rendfokozatával, ám messze nem pontos. Az Egyesült Államok haditengerészete egészen 1857-ig nem adott ki több tengerészeti tiszti rendfokozatot négyenél: ezek a *midshipman*, *lieutenant*, *master commandant* és *captain* voltak, ilyen módon egy tengerésztiszti karrier során az elérhető legmagasabb rang a kapitányi volt, ami az illetőt egy hadihajó önálló irányítására jogosította. A *commodore* rang bár megjelent már 1775-ben az amerikai flotta elődjénél, ám az pusztán egy tiszteleti megszólítása volt azoknak a kapitányoknak, akik egy flottaművelet során egynél több hajó összehangolt irányításával lettek megbízva. Az 1850-es évek elején a *commodore* már inkább rang volt ugyan, mint megszólítás, ám egyértelműen ideiglenes jellegű, azok a tisztek (még csak az sem volt feltétel, hogy kapitányok legyenek) viselték, akik több hajót irányítottak, ám rangjuk az adott flottaművelet befejeztével meg is szűnt. Ekkor azonban már szokás volt, hogy akit egyszer ilyen feladattal bíztak meg, az utána is használta a *commodore* kifejezést a neve mellett – Perryt ez is motiválhatta a japán küldetés elvállalásakor.

des Óceánt átszelő járatok számára, de, mint írta, ezt titokban kell tartani a közvélemény elől, inkább a hajótöröttek segítségét és a bálnavadászajók számára használható kikötők biztosítását kell hangoztatni.³⁵

Perry egy tisztán haditengerészeti akciót tervezett, amelyben nem vesznek részt diplomaták – úgy érvelt, a tény, hogy a Morrisonra a japánok kétszer is tüzet nyitottak, indokoltá teszi az expedíció katonai jellegét. Perry álláspontját támasztotta alá, hogy amikor 1851 januárjában nagy nyilvánosság mellett befutott New York kikötőjébe a Preble, fedélzetén Glynn kapitánnyal és a Japánból hazahozott hajótöröttekkel, Glynn a jelentésében szintén haditengerészeti jellegű akciót javasolt – talán azért, mert eleinte bízott benne, hogy sikeres japán útja okán őt bízzák meg annak vezetésével. Ahogy azonban a kiküldendő hajóraj mérete nőtt, hamar világossá válhatott számára, hogy alacsony rangja és tapasztalatlansága kizárja őt a jelöltek sorából. Glynn egy másik, egy kereskedelmi cég kérésére készített javaslatában újfent Perryt támogatta, amikor Japánt mint lehetséges szénfelvevőhelyet említette Tajvan mellett.³⁶

Egy ideig úgy nézett ki, az expedíció vezetésével John Aulick kapitányt fogják megbízni, ő pedig ebben a minőségében javaslatot is tett egy hivatalos levél Japánba juttatására 1851 elején, amihez apropóként az szolgált, hogy tizenhét japán hajótörött érkezett egy amerikai hajón San Franciscoba. A kormányzat beleegyezését elnyerve Aulickot júniusban kinevezték az East-India Squadron parancsnokává, s Kína felé indult Fillmore elnök Japán kormányának szánt levelével a vadonatúj gőzhajtású fregatt, a Susquehanna fedélzetén. Őszre azonban, amikor elérte Kínát, panaszok merültek fel vele szemben: sehogyan sem jött ki a Susquehanna kapitányával, Franklin Buchanannal (aki később Perry missziójának egyik kulcsembere lesz) és egy, a hajón tartózkodó brazil diplomatával is összetűzésbe keveredett. A felmerült vádak tisztázására Aulickot haladéktalanul visszahívták az Egyesült Államokba, a Japánba irányuló expedíció vezetésére pedig Perryt kérték fel. Perry vonakodott: egyfelől, sértette az önérzetét, hogy a nála fiatalabb és rangban is hátrébb álló Aulick „cseréjeként” lépjen a flottilla élére, másrészt akkor üresedett meg a Földközi-tengeren állomásozó amerikai hajóhad parancsnoki tiszte is, amely megbízatás magasabb tekintélyt kölcsönzött volna neki reményei szerint. Csak azután vállalta el a feladatot, hogy ígéretet kapott, a hajók számát annyira meg fogják növelni, hogy az elég legyen ahhoz, hogy „különös tekintélyt

³⁵ McOmie 2006: 57–58.

³⁶ McOmie 2006: 58–59.

adjon a parancsnokának”: a Mississippi lett a zászlóshajója, egy idős, de megbízható gőzhajó, az új Susquehanna Kínában várta, hogy csatlakozhasson, Graham miniszter pedig a Powhattant is rendelkezésére bocsájtotta, miután a korábban neki ígért Princeton vízreszállása után azonnal lerobbant. Végül tizenkét hajója lett, abból öt gőzhajó, ez volt addig az amerikai flotta által békeidőben összeállított legnagyobb flotta.

Perry hivatalosan 1852 március 24-én kapta meg a kinevezését, az expedíció elindításának és költségeinek megszavazása azonban nem ment zökkenőmentesen a Kongresszusban: az ellenzék azzal vádolta előbb a kormányt, hogy háborút akar kiprovokálni Ázsiában, majd az aggodalmak eloszlátása után ugyan megszavazták a betérjesztést, de az, hogy a küldetést tudományos jellegűnek nyilvánítsák és biztosítsák az ehhez szükséges többletköltségeket, már nem ment át. Perry ugyanakkor nagy reményeket fűzött ehhez, ezért végül azt eszelte ki, hogy egyszerű matrózként, havi huszonöt dolláros fizetéssel vesz maga mellé tudósokat és rajzolókat. Ezzel azt a félelmét is eloszlatta, hogy az expedíció személyzetének lesznek olyan tagjai, akik nem vetik alá magukat a parancsnokságának – így mindenki (elvben) a haditengerészet kötelékébe tartozott, akik fölött ő teljes parancsnoki hatáskörrel bírt, illetve joga volt cenzúrázni a hazaküldött leveleiket, a sajtónak szánt közleményeiket is. Utóbbi rendkívül fontos volt a számára, útjáról pontosan olyan képet szeretett volna a közvélemény elé tárni, amelyet elképzelt, nem akart megtúrní semmilyen „kibeszélést” – ez azonban nem sikerült neki.³⁷

Mivel le akarta nyűgözni a japánokat az amerikai technológia állásával, a gyártóktól mintákat kért: így kapott Samuel Colttól ezer dollár értékű készletet a revolvereiből, vagy egy miniatúr gőzvasutat a philadelphiai Norris Brothers cégtől, ezen kívül egy működő gőzgép-modellt is vittek magukkal.³⁸ 1852 szeptemberében Perry találkozott Daniel Webster külügyminiszterrel, aki lényegében szabad kezet adott neki a küldetésre vonatkozó miniszteri utasítások elkészítésében, mondván, nála jobban senki sem látja át annak lényegét.³⁹ Perry így sajátos módon maga írta meg a rá vonatkozó kormányzati

³⁷ Az expedíció tiszteinek hazaküldött beszámolóiról lásd MacLeod 1943.

³⁸ McOmie 2006: 61.

³⁹ A hollandokkal kapcsolatos, sok helyen felbukkanó amerikai ellenérzések fényében az is furesza, hogy Henry Clayton külügyminiszter már 1849. augusztus 11-én találkozott Testa washingtoni holland követtel, Japánról faggatva őt, később Webster külügyminiszter pedig az USA holland nagykövetén keresztül tengerészeti térképeket kért a holland kormánytól, hogy az amerikai hajók biztonságosan hajózhassanak (Chaiklin 2010: 259–260).

utasításokat. Ő maga személyesen ott volt 1832-ben Nápolyban, amikor a felsorakozott amerikai hadihajók kényszerítették ki a nápolyi hercegből, hogy fizessen kártérítést a korábban lefoglalt amerikai kereskedelmi hajók után – ez igen nagy benyomást tett rá, ezért Japánban is valami hasonlóra készült, biztos volt benne, hogy modern flottájának látványa nagy hatással lesz majd technikailag elmaradott tárgyalópartnereire.⁴⁰

Az amerikai expedíció egyáltalán nem volt titkos vállalkozás, az amerikai és európai lapok szerte-hosszában cikkeztek róla, az út titokban tartása Perry számára sem látszik, hogy fontos lett volna, számára nem volt kérdés, hogy siker esetén a többi nyugati nagyhatalom hajói is használhatják majd a megnyitott kikötőket, mint ahogy az ópiumháború után megnyitott kínai kikötők-ből a britek sem zártak ki senkit. A hollandok már 1849-ben, amikor először tudomást szereztek a tervezett amerikai misszióról, informálták arról a sóguni kormányt, így Edo is tudott mindenről.⁴¹ A japán expedíció amúgy az amerikai sajtóban nem volt túl népszerű: a lapok többsége arról írt, hogy a tetemes ráfordítás nem fog annyi hasznot hozni, hogy megérje, kidobott pénz az egész. Maga az elnök, Millard Fillmore pedig nehéz helyzetben volt: az éppen lezárt mexikói háború után szóba sem jöhetett számára, hogy egy újabb konfliktusba vigye bele az országot, ezért nyomatékosan figyelmeztette Perryt, hogy katonai erőt csak végszükség esetén, s kizárólag önvédelemből alkalmazhat.⁴² Ezzel együtt a flotta összeállításánál mindenki, az elnököt is beleértve egyetértett azzal, hogy annak kellő elrettentő erőt kell mutatnia.⁴³

A *China Mail* már 1851 októberében írt az expedícióról, még azt a téves információt közölve, hogy Aulick már ténylegesen járt is Japánban, 1852 októberében pedig az *Edinburgh Review* cikkében mintegy felszólította Japánt, hogy nyissa meg kapuit, mert, ahogy fogalmaztak, „a japánoknak ugyan joguk van a földjükhöz, de ahhoz nincs, hogy onnan kizárjanak másokat”.⁴⁴ Ekkorra már a holland közvélemény is tudott a vállalkozásról, George Folsom, a Hollandiába delegált amerikai nagykövet két cikket is hazaküldött angol fordításban, amelyek erről szóltak. A washingtoni holland követ hivatalosan is tájékoztatta kormányát – a holland félelmek ekkor arra vonatkoztak, hogy az amerikai kérés mellé felsorakoznak az angolok is, amitől megrettenve a

⁴⁰ McOmie 2006: 70–71.

⁴¹ Chaiklin 2010: 251.

⁴² McOmie 2006: 78.

⁴³ MacLeod 1943: 229.

⁴⁴ McOmie 2006: 64–65.

japánok bizonyosan visszautasítással élnek majd, a kirobbanó háborúba pedig Hollandia akarata ellenére valószínűleg belebonyolódik. A holland külpolitika a semlegesség és a be nem avatkozás oldalán állt, attól tartottak, hogy ha háború tör ki az USA és a japánok között, akkor egyik, vagy akár mindkét fél a segítségüket fogja kérni. A holland külügy még azt is fontolóra vette, hogy amíg a helyzet nem rendeződik, kiürítik a missziójukat és visszahúzódnak Japánból, de végül Pahud külügyminiszter úgy döntött, hogy megelőzve az amerikaiakat, maga kéri a japán vezetést, hogy kössenek szerződést Hollandiával. A tervezetet Franz von Siebold írta meg, aki nyomban saját magát ajánlotta a küldöttség vezetőjének is, mint szóba jöhető legalkalmasabb személyt, ám róla, mivel ki volt tiltva Japánból, a külügy hallani sem akart.⁴⁵ Úgy döntöttek, hogy a dejimai kolónia újonnan kinevezett vezetője fogja átadni a megkeresést – úgy tervezték, hogy Perry érkezésének a hírével együtt megemlítik, hogy tudják, hogyan kerülheti el Japán a bajt, s miután ezzel felkeltették a japánok érdeklődését, előadják a szerződésre vonatkozó javaslatukat, amely szerződést aztán mintaként lehetne használni az amerikaiakkal és más nyugati országokkal kapcsolatban is.⁴⁶

Az új dejimai kirendeltségvezető, Donker Curtius 1852. július 7-én érkezett Nagasakiba a levéllel, amelyet a holland kelet-indiai kormányzó írt alá. A levelet a két legmegbízhatóbbnak ítélt helyi holland tolmácsra, Nishi Kichibeire 西吉兵衛 és Moriyama Einosukéra 森山栄之助 bízták, hogy adják át a *bugyō*-nak. Még folyt a levél másolása és fordítása, amikor a *bugyō* már érdeklődött is a hollandoknál, hogy mi végre az új levél, amikor már a korábbinál (az 1844-esről van szó) is világossá tették, hogy annak elfogadása a japán törvények ellen való. A *bugyō* végül beleegyezett, hogy kikéri a *rōjū* véleményét, ám ahhoz írásos petíció kell: ezt a hollandok július 27-én adták át. Szeptemberben 30-ig semmilyen válasz nem jött, ekkor viszont közölték a hollandokkal, hogy Edo elfogadja a levelet, amennyiben nem követelnek rá választ – ha igen, akkor nem veszik át már ezt sem.

A hollandok ebbe végül beleegyeztek, ám ekkor huzavona kezdődött, a *bugyō* felszólította Curtiust, hogy magánbeszélgetésen magyarázza el, mi a holland javaslat lényege, ő viszont utasításainak megfelelően ragaszkodni akart ahhoz, hogy csak akkor teszi ezt meg, ha a japán kormány már kifejezte,

⁴⁵ Siebold egy német orvos volt holland szolgálatban, akit 1829-ben kémkedés vádjával utasítottak ki Japánból. Az incidensről bővebben lásd Chang 1970: 47–50.

⁴⁶ McOmie 2006: 65-66.

hogy hajlandó tárgyalni a szerződésről és egy megfelelően magas rangú hivatalnokot küld a megbeszélésekre. Miután azonban erre válaszul novemberben azt a jelzéstkapta Edoból, hogy a levél átvételével lezártnak tekintik az ügyet, belement a *bugyō*-val folytatott magántárgyalásba. Ezen a megbeszélésen javasolta, hogy ne utasítsák el az amerikai követelést, nyissák meg Nagasakit az USA és a többi nyugati hatalom számára. A hivatalos japán reakció végül annyi volt, hogy megkérték a novemberben távozó előző vezetőt, hogy mondja meg a holland királynak, nem ismeri megfelelően Japán politikai rendszerét.⁴⁷

Perry végül 1852 november 24-én indult el, miután hosszú hónapokig hiába várt arra, hogy a modern Princetont kijavítsák és zászlóshajóként csatlakozzon a flottához. Végül zászlóját a Mississippire húzta fel, az idős gőzhajó szénraktárait jócskán meg kellett nagyobbítani a hosszú úthoz, s úgy megrakták azokat szénrel, hogy a hajó nagyon mélyre merült a tengerben. December 12-én már Madeiráról írt levelet, amelyből az derült ki, hogy kétségei voltak útja sikerét illetően, nagyon nem bízott a hollandokban, akik ki tudja, mivel tömték tele a japánok fejét a többi nyugati országgal kapcsolatban – mint látható, teljesen félreértette a holland álláspontot, meg volt róla győződve, hogy a kis holland kolónia és az évenkénti néhány hajó olyan busás hasznot hoz nekik, hogy mindent elkövetnek mások kizárásáért az üzletből. Kételyei ellenére továbbhaladt útján, a többi pedig, ahogy mondani szokás, már történelem.

Felhasznált irodalom

- Beasley, W. G. 1972. *The Meiji restoration*. Stanford: Stanford University Press.
- Chaiklin, Martha 2010. „Monopolists to middlemen: Dutch liberalism and American imperialism in the opening of Japan.” *Journal of World History* 21.2: 249–269.
- Chang, Richard T. 1970. *From prejudice to tolerance. A study of the Japanese image of the West 1826–1864*. Tokyo: Sophia University.
- Feller, John Quentin 1983. „The China Trade and the Asiatic Squadron” *Winterthur Portfolio* 18.4: 291–299.
- Ferris, Joel E. 1957. „Ranald MacDonald: the sailor boy who visited Japan.” *The Pacific Northwest Quarterly* 48.1: 13–16.
- Hilt, Eric 2007. „Investment and diversification in the American whaling industry.” *The Journal of Economic History* 67.2: 292–314.

⁴⁷ A levél holland fogadtatása leginkább a sértettségről szólt, még Japán elleni katonai akció és a nagasaki kirendeltség felszámolása is felmerült, ám ezeket végül elvetették (Chaiklin 2010: 257).

- Lamberti, Matthew V. 1972. „Tokugawa Nariaki and the Japanese imperial institution: 1853–1858.” *Harvard Journal of Asiatic Studies* 32: 97–123.
- Lensen, George Alexander 1950. „Early Russo-Japanese relations.” *Far Eastern Quarterly* 10.1: 2–37.
- MacLeod, Julia H 1943. „Three letters relating to the Perry expedition to Japan.” *Huntington Library Quarterly* 62: 228–237.
- Matsukata Fuyuko – Clulow, Adam 2011. „King Willem II’s 1844 letter to the shogun ‘Recommendation to open the country’.” *Monumenta Nipponica* 66.1: 99–122
- McOmie, William 2006. *The opening of Japan. A comparative study of American, British, Dutch and Russian naval expeditions to compel the Tokugawa shogunate to conclude treaties and open ports to their ships*. Folkestone: Global Oriental.
- Miyake Satoshi 三宅智志 2011. „Daimyō no kon’in ni kansuru ichikōsatsu – Bakumatsuki tozama kunimochi no kaibō dōin ni kanren shite – 大名の婚姻に関する一考察 – 幕末期外様国持の海防動員に関連して – .” *Bukkyō daigaku daigakuin kiyō* 39: 151–166.
- Noguchi Takehiko 野口武彦 1991. *Edo no heigaku shisō*江戸の兵学思想 [Az Edo-kori hadtudomány-elmélet]. Tokyo: Chūōkōronsha.
- Papp Melinda 2011. „A korai gyermekkor rítusai Japánban és a hozzá kapcsolódó hagyományos népi hitvilág.” *Távol-Keleti Tanulmányok* 2011/1–2, 227–248.
- Papp Melinda 2013. „The meta-language of politics, culture and integrity in Japan.” *Human Affairs* 23.2: 246–254.
- Satō Masasuke 佐藤昌介 1972. Watanabe Kazan-kō ‘Gaikoku jijōsho’ no kisoteki kenkyū 渡辺崋山稿 外国事情書の基礎的研究 [Watanabe Kazan Gaikoku jijōshojának alapvető elemzése]. *Bulletin of College of General Education, Tōhoku University* 15: 98–118.
- Spielman, Herbert 1955. „The accessibility of Department of State materials relating to American Far Eastern relations.” *The Far Eastern Quarterly* 15.1: 97–103.
- Takó, Ferenc 2015. „Distinguishing names – identifying reigns: the role of ten/tian in Ogyū Sorai’s Bendō and Benmei.” In: Melinda Papp ed *Encounters with Japan. Japanese studies in the Visegrad four countries*. Budapest: Eötvös University Press, 223–254.
- Takó Ferenc 2017. „Fordítva: Nyugati társadalomfilozófiai koncepciók és terminusok „japanizációja” a korai Meiji érában.” *Távol-Keleti Tanulmányok* 2017.2: 151–187. *Tokugawa kinreikō*. Tokyo: Sōbunsha, 1959–1960.
- Wainwright, Nicholas B. 1966. „Commodore James Biddle and his sketch book.” *The Pennsylvania Magazine of History and Biography* 90.1: 3–92.
- Wakabayashi, Bob Tadashi 1992. „Opium, expulsion, sovereignty. China’s lessons for bakumatsu Japan” *Monumenta Nipponica* 47.1: 1–25.
- Wildes, Harry Emerson 1945. „Russia’s attempts to open Japan.” *Russian Review* 5.1: 70–79.
- Wilson, Noell 2010. „Tokugawa defense redux: organizational failure in the Phaeton incident of 1808.” *Journal of Japanese Studies* 36.1: 1–32.